

Ліва Н. В. Рецепція сакрального у контексті досліджень аналітичної психології ХХ століття / Н. В. Ліва // Культура і сучасність : альманах. – № 1. – 2015. – С. 150–155.

УДК 78.03 "18-19": 008: 301

Ліва Наталя Валеріївна,
кандидат мистецтвознавства,
викладач кафедри музикознавства та інструментальної підготовки
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла
Коцюбинського, докторант НАКККІМ
Natka197133@rambler.ru

РЕЦЕПЦІЯ САКРАЛЬНОГО В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ АНАЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ХХ СТОЛІТТЯ

Центральне місце у статті посідає аналіз еволюції сприйняття сакрального у європейській культурі ХХ століття в контексті досягнень аналітичної психології. Зокрема, детально розглядаються сутнісні засади психоаналітичного методу Карла Юнга, а також – соціальне значення даного методу як феномену культури. Дослідження Юнга інтерпретуються як такі, що виявляють приховані еволюційні процеси у характері рецепції сакрального пересічним носієм європейської культурної традиції.

Ключові слова: сакральне, аналітична психологія, Карл Юнг, європейська культура, духовність, криза, європейське суспільство, християнство, підсвідомість, колективне безсвідоме.

Левая Наталья Валерьевна, кандидат искусствоведения, преподаватель кафедры музыковедения и инструментальной подготовки Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского; докторант Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств.

Natka197133@rambler.ru

Рецепция сакрального в контексте исследований аналитической психологии ХХ века

Центральное место в статье занимает анализ эволюции восприятия сакрального в европейской культуре ХХ столетия в контексте достижений аналитической психологии. В частности, подробно рассматриваются наиболее существенные аспекты психоаналитического метода Карла Юнга, а также – общественное значение данного метода как культурного феномена. Исследования Юнга интерпретируются как выявляющие скрытые эволюционные процессы в характере рецепции сакрального носителем европейской культурной традиции.

Ключевые слова: сакральное, аналитическая психология, Карл Юнг, европейская культура, духовность, кризис, европейское общество, христианство, подсознание, коллективное бессознательное.

Natalya Liva, candidate of arts, Cathedra of Musicology and Instrumental Training in the Vinnitsa State Pedagogical University named after Michajlo Kotsjubinsky; person working for doctor's, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts.

Natka197133@rambler.ru

Reception of the Sacral in the context of researches of the 20th century analytic psychology

Every historical époque can be considered as unique. The 20th century can be a characteristic example in this sense. Most of investigations are dedicated to the question of peculiarity of the époque. In particular, analytical psychology can be mentioned as one of the unique traits of the 20th century.

Central place in the article occupies analysis of the evolutionary processes in reception of the sacral in the 20th century European culture. These processes are considered in the context of achievements of the analytic psychology of Carl Jung. Social importance of Jung's method has been considered not only as a psychological phenomenon but as a phenomenon of culture.

In the context of Christianity which occupies dominate position almost in the whole world during a long period of time, confession was inalienable part of spiritual life of people. As a corrective means for different inner human contradictions and conflicts it did not need any alternative. In the 20th century the situation has been changed. An unexpected substitution took place – psychoanalysis began to fulfill the function of soul's cure. This had its logical grounds.

The bearer of the European cultural tradition feels permanent inner conflict between accustomed canonical tenets and contemporary achievements of science. Image of the world proposed in the Bible was quite natural for medieval époque, but it does not correspond to ideas of the 20th century men. Research of collective unconsciousness by Carl Jung helped to reveal one of the most serious spiritual problems – contradiction between faith and knowledge. During his medical practice Carl Jung understood that it was a catalyst of variable neuroticisms.

In the versatile spiritual life of people many components can be differentiated. Between these entire components central place occupies sacral sphere. It defines ideology and builds image of the world.

In the primitive society first human ideas of the supernal was connected exceptionally with the external environment – phenomena of nature, wild animals which needed “coaxing” by special magic rituals. In the process of social development spirits and gods became more and more human, getting through the phase of half-animals or half-men. At last time came for the idée of the unified God. In this long and gradual process a certain vector can be observed in the entire dynamics in reception of the Sacral. It moves from the external to the inner. In the beginning of the 20th century this evolutionary process has its continuation and development. The nature of this evolution reveals one of peculiarities of human psyche – phenomenon of conscience.

In one of his articles Jung gives an extraordinary record of conscience. The famous scientist describes it as an ambivalent phenomenon. During a long time it was perceived by men as divine or demonic voices. Jung accentuates relativity of the negative and positive in axiological valuation of the unconscious manifestations. They only play compensative role and harmonize human psyche. Both consciences – good and evil – come from the same source.

These achievements had also collateral negative effects. Now these ex-autonomous substances (both angels and demons) transposed inside human soul. The 20th century is characterized as the time when concealed primitive instincts fetch away and control collective psyche. Phenomenon of fascism is especially characteristic in this context. Carl Jung explains this

process as an activation of certain archetypes. In the mind of contemporary people awakes mentality of ancient ancestor.

Modern people are in an extraordinarily difficult situation. They are not able to hang upon religious tenets with such a decision as they did it earlier. At the same time they understand clearly enough their strong necessity of God's existence.

This great need finds its realization in curious paradoxes. A characteristic example is certain observations of famous Russian philosopher Olexij Losev, whose great longing was to annihilate contradictions between faith and knowledge with the help of dialectics. The famous scientist gives negative estimate for Newton's mechanic model of the World as an endless and uniform desert without form and spirituality. He – astronomer who lives in the 20th century! – rallies at the contemporary idea of heliocentric system and prefers to see the Earth unmoved. The next paradox lays in the unexpected affinity between certain Olexij Losev's ideas and those of Carl Jung. This similarity can be observed in their interpretation of such categories as "myth", "symbol", "archetype". Their definitions of the myth and the archetype coincide in certain detail.

Many of psychoanalysts wished to continue the cause begun by Jung and considered themselves as his followers. However the famous scientist didn't care to pass on his experience to somebody. Probably he understood clearly that his contemporaries are not ready to recipe and interpret results of his research. His analysis of the nature of sacral was too much revolutionary and innovative.

Achievements of analytic psychology, on one side, are of great importance as such that reveal concealed evolutionary processes in the comprehension of the sacral. At the other side, our ability for differentiating parts of our own psychical realm does not release us from the moral responsibility.

Key words: sacral, analytical psychology, Carl Jung, European culture, spirituality, crisis, European society, Christianity, subconsciousness, collective unconsciousness.

Будь-яка історична епоха є водночас і унікальною, неповторною, і містить певні елементи відтворення минулого – звісно, за інших обставин, на іншому цивілізаційному рівні. Культурологічний аналіз ХХ століття на даний момент виявив чимало ретроспективних аналогій. Прикладом можуть слугувати дослідження М. Лобанової [1], О. Милюгіної [3], Ю. Мурашковського [4] та інших дослідників.

Незрівнянно більшу кількість праць присвячено питанню унікальності культури ХХ століття. Не вдаючись до прикладів, навряд чи потрібних тут, оскільки це питання є загальновідомим у сучасному культурологічному та мистецтвознавчому дискурсі, зосередимо увагу на одному з безпрецедентних в історії європейської культури явищ – феномені психоаналізу.

В контексті християнського світосприйняття, що визначило характер розвитку європейської культури на багато століть вперед, невід'ємними компонентами духовного життя були сповідь і покаєння. На протязі століть означені складові ортодоксального християнського ритуалу сприймалися носієм європейської культури цілком природно й не потребували альтернативи. ХХ століття – страшний час розхитування соціально-політичних і духовних основ – внесло корективи й до даної сфери. Ерзацом сповіді у ХХ столітті стає психоаналіз: у першій половині минулого століття Зигмунд Фройд та Карл Густав Юнг розробляють практики, що несподівано стають не тільки рівноцінними ортодоксальній сповіді, а подекуди й актуальнішими за неї.

Носій європейської культурної традиції перебуває у стані перманентного внутрішнього конфлікту. «Наші віросповідання з їхніми давніми ритуалами та уявленнями відображають картину світу, котра не викликала жодних ускладнень у середні віки. Проте вона зробилася незрозумілою для сучасної людини...», – зазначає К. Г. Юнг [5, 147]. У процесі дослідження підсвідомості, зокрема – тієї її частини, що отримала назву колективного безсвідомого, була виявлена одна з найсерйозніших причин духовних хвороб європейського суспільства – *розходження між вірою та знанням*. За твердженням Юнга, саме даний конфлікт складав на той час вагому частку усієї панорами чинників людських неврозів.

Зазначений конфлікт набуває тим більшої гостроти поруч з усвідомленням неможливості людського існування без екзистенції божественного і призводить до наступного парадоксу: «...глибокий інстинкт дозволяє їй [людині – Н. Л.] (незважаючи на конфлікт із сучасним світосприйняттям) триматися уявлень, котрі в буквальному тлумаченні вже не відповідають духовному розвитку останніх п'яти століть» [Там само]. На жаль, подібний компроміс не згладжує вказаного протиріччя.

Відкриття Зигмундом Фройдом феномену підсвідомості, а згодом Карлом Густавом Юнгом – колективного безсвідомого мало епохальне значення не лише для подальшого розвитку аналітичної психології. Не менш вагоме значення ці події мали у культурологічному сенсі, оскільки були відповіддю на потребу часу.

У світлі історичних подій ХХ століття, що, з точки зору багатьох мислителів сучасності, носять есхатологічний характер, дана ситуація виглядає цілком закономірною. Вже понад століття у працях видатних філософів та культурологів небезпідставно йдеться про «сутінки», «згасання», «кризу» європейської культури. Безумовно, це так – заперечувати дані твердження не має сенсу. Разом з тим, будь-який розпад несе в собі перспективу нового, будь-яка криза передбачає й шляхи її подолання. Так, у руйнівних процесах, що відбулися у ХХ столітті, водночас мають місце пошукові тенденції, пов'язані з переосмисленням сакральних цінностей в умовах досягнень сучасної науки й техніки.

У багатогранному духовному житті людини можна виокремити чимало компонентів, але стрижневу роль серед них усіх завжди відіграватиме сфера сакрального (божественного), оскільки саме вона визначає світогляд, картину світу. У первісні часи перші людські уявлення про божественне були повністю пов'язані із зовнішнім середовищем (явищами природи, хижими звірами, яких потрібно було остерігатися й «задобрювати» відповідними ритуалами). Згодом боги і духи почали поволі набувати людських рис, пройшовши стадію напівлюдей-напівтварин, аж поки європейська свідомість не стала достатньо готовою для сприйняття ідеї єдиного Бога і, нарешті, ідеї боголюдини. Надзвичайної важливості у даному багатовіковому процесі набуває вектор динаміки рецепції сакрального: від зовнішнього до внутрішнього. На порозі ХХ століття даний вектор не змінюється, і процес еволюції логічно продовжується. Маючи на меті з'ясувати, у чому полягає сутність цієї еволюції,

зупинимося детальніше на важливій особливості людської психіки, детально охарактеризованій в одній з робіт К. Юнга [7].

У християнському вченні, на якому, немов на міфічних китах, стоїть уся західноєвропейська культура, центральне місце посідає перманентна боротьба добра й зла, для яких своєрідним полем бою є людська душа. Вибір між добром і злом є справою совісті – отже, совість асоціюється виключно з моральністю. У своїй статті К. Юнг – попри всі усталені стереотипи – дає досить-таки несподіване в контексті європейського світобачення визначення совісті. Проте саме дана ним характеристика проливає світло на коріння духовних негараздів сучасного суспільства. Між іншим, вчений акцентує увагу на загальновідомих рядках молитви «Отче наш»: «І не введи нас у спокусу». У даному проханні криється протиріччя: введення у спокусу чомусь має здійснити Бог, а не ворог роду людського. На думку видатного психолога, ці загадкові рядки відтворюють в усій повноті найхарактернішу рису совісті як психологічного феномену, а саме – її двозначність, амбівалентність. У «доаналітичні» часи, коли феномен внутрішнього голосу сприймався безпосередньо, він називався, в залежності від ситуації, або голосом Божим, або ж навпаки – порадою від лукавого. Персоніфікація протилежних полюсів душі була цілком логічною й природною (праворуч біля кожної людини знаходився ангел, ліворуч – чорт). Психоаналітична практика ХХ століття наступним чином коментує дане явище: «...що глибше ми намагаємося проникнути, хоча б непрямим шляхом, в область безсвідомої душі, тим частіше виникає в нас відчуття, що тут ми маємо справу з *автономною сутністю* [курсив автора. – Н. Л.]» [7, 84]. Проектовані змісти безсвідомого спонукають до тлумачення їх як божественних і демонічних сил. «Ця віра не втрачена й сьогодні, вона існує у різноманітних модифікаціях, наприклад, у твердженні, що совість є голосом Божим», – зазначає К. Юнг [7, 90].

Сучасність демонструє небувалі зрушення у психічній еволюції людини – здатність бачити у звичних, на протязі віків осмислених протилежних «автономних сутностях» складові власного психічного простору! Роботи психоаналітиків – лише «індикатор», що висвітлює масовий характер вказаних процесів.

Усі колишні духовні автономії (як ангели, так і демони) переміщуються у поле людської душі. ХХ століття характеризується колосальним «розгулом» неприборканого підсвідомого. Давні приховані інстинкти пробуджуються й керують колективною психікою. Значущим у даному контексті виглядає здійснений К. Юнгом аналіз природи фашизму. «Якби тридцять років тому, – зауважує психоаналітик, – хто-небудь наважився би передректи, що наш психологічний розвиток рухається до відродження середньовічного переслідування євреїв, що Європа знову затремтить від римських фасцій та грому легіонів, що люди знову стануть користуватися римським вітанням, як дві тисячі років тому, що замість християнського хреста архаїчна свастика поведе за собою мільйони готових до смерті воїнів, – хіба цю людину не затаврували би як ідіота, що впав у містицизм? ... Людина минулого, що жила у світі архаїчних *representations collectives*, знову піднялася на поверхню... життя, причому йдеться не про декількох неврівноважених індивідів, а про мільйони людей» [6, 77]. Розгул стихії безсвідомого, з яким не зуміло впоратися суспільство, ніби відкрив зачинені досі шлюзи, з яких – на превеликий подив усіх, хто мав хоч краплю здорового глузду – піднялися на поверхню ті архетипи, що визначали світобачення й поведінку людей за часів античної культури: «Хіба ми не бачимо, як ціла нація відроджує архаїчний символ і навіть архаїчні релігійні форми, як ця масова емоція діє, революціонізуючи життя індивіда найкатастрофічнішим чином? Людина далекого минулого живе в нас сьогодні такою мірою, як нам і не снилося напередодні війни» [6, 76–77].

Інтуїтивне усвідомлення феномену полярності людської душі демонструють цілий ряд літературно-філософських творів (зокрема, трилогія «Христос і Антихрист» Дмитра Мережковського, що відроджує зацікавленість «Смарагдовою скрижаллю» Гермеса Трисмегіста; «По той бік добра й зла» Фрідріха Ніцше тощо). К. Юнг вказує на відносність якісних оцінок «доброго» та «злого» у психологічному просторі людини: нерідко те, що радить людині її «внутрішній голос», гостро суперечить загальноприйнятим нормам моралі. Водночас саме ця «порада безсвідомого» виявляється найбільш правильною для певної конкретної ситуації. Голос Бога чи диявольська спокуса (незалежно від позитивних чи негативних оцінок її свідомістю) відіграє необхідну компенсаторну роль в індивідуальному психічному житті. «Обидві форми совісті, істинна й хибна, походять від одного джерела, а тому близькі у своїй переконливості» [7, 92].

Щойно здійснений екскурс до праці К. Юнга дозволяє побачити, яким чином еволюція осмислення сакрального продовжується у ХХ столітті. Ситуація, в якій опинилася мисляча людина сучасності, є надзвичайно складною. Вона вже не може з такою упевненістю, як раніше, спиратися на викристалізовані впродовж віків релігійні канони, й водночас як ніколи гостро усвідомлює потребу в екзистенції божественного начала.

Зазначена потреба знаходить втілення у цікавих парадоксах. У якості прикладу наведемо наступні іронічні спекуляції О. Лосева – філософа та культуролога, основним життєвим прагненням якого було знищення конфлікту між вірою та знанням за допомогою діалектичного методу. «Механіка Ньютона базується на гіпотезі однорідного та безмежного простору, – пише вчений. – Світ не має меж, тобто не має форми. Для мене це означає, що він позбавлений форми. Світ – абсолютно однорідний простір. Для мене це значить, що він – абсолютно площинний, невиразний, нерельєфний. Невимовною нудьгою віє від такого світу»[2]. І далі: «А я, по гріхах своїх, ніяк не можу втямити: як це земля

може рухатися? Підручники читав, колись хотів сам бути астрономом, навіть за дружину собі взяв астрономку. Та досі ніяк не можу себе переконати, що земля рухається й що неба ніякого немає. Якись там маятники та відхилення чогось кудись, якись паралакси... А головне, все це якось незручно, все це якесь нерідне, зле, жорстоке. То я був на землі, під рідним небом, слухав про всесвіт, “яже не зрушиться [рос. ”яже не подвижется” – Н. Л.]” А то раптом нічого немає, ні землі, ані неба, ані “яже не зрушиться”. Кудись вигнали в шию, у якусь пустоту, та ще й брудну лайку слідом пустили... Читаючи підручник астрономії, відчуваю, ніби хтось палицею виганяє мене з власного дому та ще й ладен наплювати у фізіономію. А за що?»[2]. Порівняння емоційної тональності даної тиради з тим захопленням, по-справжньому *сакральним* відчуттям причетності до божественних таїн, що супроводжувало ще кілька століть тому дослідницьку діяльність Коперніка, Галілея, Ломоносова та інших вчених минулого, надає щойно наведеному тексту символічного значення.

Наступний парадокс полягає в тому, що попри всю іронію, продиктовану ностальгією за втраченими духовними опорами, вчення філософа Лосєва має чимало спорідненого із здобутками принципового емпірика Юнга¹. Так, своєрідною точкою перетину в працях вчених є акцентуація багатозначності символу як блідого відбитку істини (архетипу *самоті* за Юнгом). Ключові поняття *міфу* в Лосєва і *архетипу* в Юнга мають певні дотичні, що дає підстави характеризувати їх як споріднені. Порівняймо наступні висловлювання. О. Лосєв: «Треба бути до останнього ступеня короткозорим у науці, навіть просто сліпим, щоб не помітити, що міф є (для міфічної свідомості, звичайно) найвища за своєю конкретністю, максимально інтенсивна і у найбільшій мірі напружена реальність. Це не вигадка, це – *найбільш яскрава і найдостовірніша дійсність* [виділено автором. – Н. Л.]»[2]. К. Юнг: «Немає нічого хибнішого за думку, що міф є “вигадка”. Скоріше міф нагадує всі інші достотні образи фантазії, явлені здебільшого у сновидіннях» [7, 86–87]. Зокрема, суттєвими

рисами, що єднають обидва варіанти характеристики означених понять, є їхня «до-рефлекторна» й особистісна природа².

На наш погляд, прагнення О. Лосева подолати прірву протиріччя між раціональним та інтуїтивним є своєрідною відповіддю на констатовану аналітичною психологією проблему –факт кризового стану європейської культури, пов'язаного зі змінами у характері сприйняття існуючої християнської сакральної символіки.

Попри численні свідчення того, що чимало психологів-практиків прагнули продовжити справу Карла Густава Юнга, вважаючи себе його учнями, видатний дослідник ніколи особливо не піклувався ані про пряму передачу своєї справи конкретним учням, ані про те, щоб залишити по собі певну психоаналітичну течію чи школу. Можливо, вчений занадто гостро усвідомлював неготовність сучасників вповні сприйняти й адекватно інтерпретувати результати своєї практичної діяльності. Для цього Юнг мав усі підстави: занадто новаторськими і революційними виявилися ті висновки, що їх він дійшов, аналізуючи природу сакрального та характер його сприйняття сучасниками.

Підводячи підсумки, зазначимо, що здобутки аналітичної психології, з одного боку, мають безумовно епохальне значення як такі, що виявляють певні приховані еволюційні процеси в осмисленні носієм європейської культури феномену сакрального; з іншого боку, здатність виокремлювати автономні утворення власного психічного світу не звільняє від моральної відповідальності – навпаки, ця відповідальність посилюється, як і раніше полишаючи людину перед особистісним вибором між добром і злом й ні на йоту не відхиляючи завісу перед таїною величного й неосяжного Абсолюту.

¹Зазначимо, що всі свої висновки Юнг робить на базі суто *емпіричного* досвіду: «...поняття колективного безсвідомого не є ні спекулятивним, ні філософським, а емпіричним» [6, 73].

²Вважаємо за доцільне більш детально розглянути це питання у межах окремої розвідки.

Література

1. Лобанова М. Музыкальный стиль и жанр: история и современность / М. Лобанова. – М. : Сов. композитор, 1990. – 224 с.
2. Лосев А. Ф. Диалектика мифа // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://modernlib.ru/books/losev_aleksey/dialektika_mifa/read/
3. Милюгина Е. Г. Вавилон –это состояние ума: миропонимание русских рок-поэтов в контексте романтической традиции / Е. Г. Милюгина // Русская рок-поэзия: текст и контекст : сб. науч. трудов. – Тверь : ТвГУ, 2000. – Вып. 4. – С. 167–173.
4. Мурашковский Ю. С. Закономерности развития искусств // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://moby.seth.ru/art/book/43_19.html
5. Юнг К. Г. Настоящее и будущее // Аналитическая психология: Прошлое и настоящее / К. Г. Юнг, Э. Сэмюэлс, В. Одайник, Дж. Хаббак; сост. В. В. Зеленский, А. М. Руткевич. – М. : Мартис, 1997. – 320 с. – (Классики зарубежной психологии). – С. 113-166.
6. Юнг К. Г. Понятие коллективного бессознательного // Аналитическая психология: Прошлое и настоящее / К. Г. Юнг, Э. Сэмюэлс, В. Одайник, Дж. Хаббак; сост. В. В. Зеленский, А. М. Руткевич. – М. : Мартис, 1997. – 320 с. – (Классики зарубежной психологии). – С.71–79.
7. Юнг К. Г. Совесть с психологической точки зрения // Аналитическая психология: Прошлое и настоящее / К. Г. Юнг, Э. Сэмюэлс, В. Одайник, Дж. Хаббак; сост. В. В. Зеленский, А. М. Руткевич. – М. : Мартис, 1997. – 320 с. – (Классики зарубежной психологии). – С.80–98.